

L'altra protagonista: Fortuna *versus* Tirant lo Blanch

JOSEP MIQUEL MANZANARO BLASCO

Universitat d'Alacant

Parlar del *Tirant lo Blanch* significa afrontar una de les mostres més reeixides, no únicament de la narrativa catalana, sinó també del conjunt de la literatura europea medieval. L'obra fou impresa i editada per primera vegada en València l'any 1490, i, set anys després, en Barcelona¹. L'amplària considerable d'aquestes primeres tirades editorials demostra el gust amb què els seus primers lectors la reberen. En realitat, aquella capacitat fascinatoria mai no ha decaïgut després de cinc-cents anys i el fet que l'auditori d'aquest clàssic català no haja deixat de créixer (gràcies a les edicions divulgatives i a les traduccions, cada vegada més exòtiques, que se'n fan) és millor prova de la seua vitalitat que els milers de pàgines d'erudició crítica que ha promogut.

Qualsevol lector atent d'aquesta obra és més o menys conscient que al darrere dels cavallers i de les princeses, celada entre batalles i amors, actua una altra mena de protagonista sense nacionalitat definida, ni interessos polítics. Un personatge voluble, capriciós i joganer que té a les seues mans la potestat per a propiciar l'èxit postrer o la mort. Doncs bé, en aquestes pàgines tractarem d'esclarir les evolucions d'aqueix altre personatge perquè sospitem que ens pot furnir algunes de les claus interpretatives del *Tirant*.

1. PRESENTACIÓ DEL TEMA DE FORTUNA

Ningú ignora la importància del tema de Fortuna en les lletres medievals. De fet, cap altra petja mitològica llatina no perviu a l'Edat Mitjana amb una

¹ Jaume CHINER (1993) va descobrir un únic full manuscrit del *Tirant* anterior a l'edició de 1490. Nosaltres prendrem les citacions de l'edició de Hauf i V. J. Escartí (Martorell, 1990, reed. corregida de 1993), tot fent constar el nom de l'autor, l'any, el número del volum (en romans) i el de les pàgines al·ludides (en aràbics).

vigència tan notable. Sotmesa al pas dels segles i convenientment tamisada per les diferents onades filosòfiques, escolàstiques i carolíngies que hi anaven lligades, la Veleïtosa Dama compareix per tot arreu, tant en els àmbits públics com privats i, per descomptat, en la producció dels homes de lletra. I el *Tirant lo Blanch* n'és una bona mostra.

A diferència de la del *Curial e Güelfa*, la deessa Fortuna del *Tirant* no apareix representada com un personatge autònom. No obstant, Albert Hauf (1993, 386) la defineix (i amb tota la raó) com "l'altra protagonista del llibre". No pronuncia cap parlament. Tothom, però, en parla. No té cap fisonomia pròpia, però tothom defuig el seu esguard. Ningú no l'ha vista enlloc, encara que uns i altres la senten ben present, propera, dictaminadora silenciosa de l'atzar quotidià. Així doncs, la Fortuna del *Tirant* s'accontenta amb un poder subterrani. A pesar que no ens és descrita la reconeixem, però, en els seus actes.

Martorell declara en la dedicatòria ser un home assetjat per Fortuna:

E jatsia considerada ma insuficiència e les curials e familiars ocupacions qui obsten, e les adversitats de la noyble fortuna qui no donen repòs a la mia pensa, de aquest treball justament excusar-me pogué².

Sens dubte, una vida plena d'adversitats com la seua i al capdavant abocada a la penúria econòmica l'havia fet reflexionar sobre les inconstàncies de la Veleïtosa Dama. Els habitants de la seua ficció literària també se'n clamen contínuament. Fortuna "permet", "consent" i "administra" per tot arreu, vogint la seua roda. Tota la novel·la es troba sembrada d'imprecacions contra ella.

Com dèiem adés, el *Tirant* recorre no solament les fites principals de la cultura escolàstica i medieval, sinó també de la cultura popular en general i, en conseqüència, arreplega la resta dels elements que coexistien amb Fortuna en la determinació dels esdeveniments sobtosos: els fets, la sort, la ventura o la desventura, la influència astrològica dels planetes, dels talismans i, naturalment, la Providència, la "divina bondat" o l'"adjutori divinal".

El *Tirant lo Blanch* és molt més procliu que el *Curial e Güelfa* a la manifestació dels vots religiosos. Ací, la supeditació de tota la creació a la Providència es palesa constantment. La darrera cabriola moralitzant de Martorell, en l'epíleg tràgic de l'obra, n'és una bona mostra: tota la glòria mundanal i els béns amb què Fortuna l'ompli són fum de vanitat que l'airada vespertina dispersa.

El destí dels protagonistes del *Tirant* està indissolublement lligat a la Fortuna que els acompanya. I en cap altre motiu temàtic com en aquest es pot res-

² Vegeu la dedicatòria al Príncep don Ferran de Portugal en la pàgina 2 del volum I. Sabem que aquest passatge, com tota la dedicatòria, és un plagi no gens escrupolós de la que Enric de Villena posà al capdavant de la seua obra *Los dotze treballs d'Hèrcules* (Riquer, 1990, 276). Encara que plagiades, aquestes paraules de la dedicatòria s'ajusten perfectament al sentit de la biografia martorelliana. Ben bé el valencià pot assumir-les com a pròpies sense que el seu missatge perda un bri de veracitat.

seguir amb major netedat el fil d'anticipacions argumentals i d'anuncis de la fi tràgica amb què Martorell esquitxa la seua obra des de les primeres pàgines. Així, la figura de Fortuna no únicament assoleix una importància cabdal en el desenvolupament de l'obra en si, sinó que també orienta la interpretació de la seua fi tràgica, tan sobtosa per a alguns que fins i tot tractaren de justificar-la apel·lant a la intervenció d'una segona mà redactora.

2. ANÀLISI DE LES DIFERENTS FUNCIONS I ACCEPCIONS DE FORTUNA EN EL *TIRANT LO BLANCH*

La dispersió de les nombrosíssimes al·lusions a la deessa Fortuna en l'obra de Martorell ens complica la tasca d'encabir-les totes en el marc d'unes coordenades interpretatives més o menys esclaridores. Amb tot, creiem que ens resultarà útil bastir el nostre discurs al voltant d'un parell de nuclis temàtics que ens guien en el camí de la lectura d'aquesta obra encisadora.

Per una part, ens ocuparem d'examinar la trajectòria vital del seu protagonista masculí, Tirant, perquè s'hi presenten els dos extrems oposats als quals pot conduir la gestió de Fortuna: l'extrem superior d'una vida pública i militar brillant, indubtablement sortosa, i l'extrem inferior d'una vida privada i amorosa plena de dificultats i marcada pel fat ineludible de la tragèdia postrera.

En una altra part, encara que consubstancialment lligada a l'anterior, tractarem de relacionar la mort de Tirant, motivada directament per Fortuna, i el triomf últim de l'espavilat Hipòlit, amb el tema implícit de la davallada dels valors ètics de la mítica cavalleria artúrica.

2.1. EL MILITAR VENTURÓS

En el capítol XXIX de la novel·la, un "gentilhom de linatge antich e natural de Bretanya" es presenta davant un ermità vell, retirat en vida contemplativa, que no és altre que el virtuós Guillem de Varoic: "A mi dien Tirant lo Blanch..." (Martorell, 1990, I, 51). Aquest aspirant a cavaller, de vint anys, "jove virtuós e de bona ventura, amat de totes les gents!" (Martorell, 1990, I, 94) serà capaç d'acomplir per ell mateix el somni de la cristiandat medieval: la reconquesta de Constantinoble, caiguda en poder dels turcs des de la data del vint-i-nou de maig del 1453. A més a més, i gràcies en bona mesura als seus èxits militars, assolirà la dignitat imperial i serà reconegut com el millor cavaller del món. Un full de serveis veritablement envejable com aquest només el podria signar un favorit de Fortuna, nascut sota l'astre de les armes:

Per bé que la fortuna me haja consentit he-m sia stada amigable i pròspera ab la planeta de Març, en la qual yo naixquí, me ha volgut dar victòria, honor e estat, no cové a mi presomir més que la fortuna no m'ha donat (Martorell, 1990, I, 222-223).

Això no obstant, i a pesar que tothom li atribueix la col·laboració de la deessa, Tirant no confia *a priori* en la seua estrella perquè sap que el camí de l'esforç i de la virtut condueix a posades prou més segures que no les de l'atzar:

-Però la fi de les coses esdevenidores és remesa a la Fortuna e, per ço com és incerta, deu ésser poch temuda. Mas la bona deliberació de aquelles stà en mà de cascú e aquesta és loadora (Martorell, 1990, I, 288)³.

Tirant ha après molt bé la lliçó d'Eiximenis i dels tractadistes medievals. Coneix la superioritat ètica de les obres rectes i no perd el temps en l'especulació sobre futuribles. Així s'entén la fredor amb què Tirant estima els dons de Fortuna. Sense supèrbies, però, tot d'un posat ben modest, aclareix que "Jamés cosa que adquerir se hagués per mitjà de fortuna no-m plagué..."⁴ (Martorell, 1990, II, 496).

Encara que Tirant no espere res d'ella, Fortuna guia les passes del nostre protagonista en el seu procés inicial d'aprenentatge. Recordem, per exemple, les circumstàncies de la seua trobada sortosa amb l'ermità. Poc després, en les justes commemoratives de les noces del rei d'Anglaterra, el jove excel·leix per les seues aptituds i per la seua bona fortuna en els combats (Martorell, 1990, I, 120; Martorell, 1990, I, 125).

Igualment, el cavaller Ricart lo Venturós reconeix la bona fortuna de Tirant quan el rept a combatre a tota ultrança, després de la batalla en les costes de Trípol de Sùria al costat del rei francès. Ricart l'acusa de covardia, "per bé que la pròspera fortuna li sia stada favorable e li haja ajudat en moltes coses..." (Martorell, 1990, I, 217).

Força interessant és també el parlament de l'ambaixador dels caps turcs, Abdal·là Salomó, perquè no solament es plany de la bona fortuna de Tirant (òbviament contrària als seus correligionaris) sinó que l'adverteix dels perills del somriure de la deessa:

-O iniqua fortuna, com véns pròspera al novell capità fent-li obtenir triúmfo de victòria de la passada batailla ab molta glòria, honor e

³ L'oposició entre les "coses esdevenidores", que depenen de Fortuna, i les "coses ben fetes", els actes virtuosos que depenen del lliure albir humà, apareix reiteradament al llarg de la novel·la: "Emperò la fi de les coses sdevenidores és remesa a la fortuna..., mas la bona deliberació de aquests fets stà en mà de cascú e aquella és loadora" (Martorell, 1990, I, 301-302). Vegeu també Martorell, 1990, I, 331. Tirant, com a cavaller, s'estima les accions més que les "lloes" als déus pagans. Potser per aquest motiu hom valora positivament les iniciatives emprendores, perquè com diu el refrany "Fortuna audaces iuvat".

⁴ Alguns capítols més endavant, Tirant confessa a Carmesina en una carta: "Lo plaer meu és no remetre res a la fortuna, enemiga de mon delit..." (Martorell, 1990, I, 537).

fama virtuosa, en gran dan del poble morisch e de la antigua senyoria de aquell!... Los romans en llur temps foren stats contents de la tua pròspera fortuna, la qual de present has obtenguda, la qual se mostra ab senyal de la tua gran virtut: oblidada la granea del teu nom, mostres en tu majestat real⁵ (Martorell, 1990, I, 292).

Tornarem a les opinions d'aquest savi quan, més endavant, ens referim a les adversitats de Tirant. Tanta serà la prosperitat militar de l'heroi que en el capítol CLVII, Martorell l'honra amb els títols honorífics de "rey de batalles" i "cavaller invencible".

I encara quan sembla que tot li ha esdevingut contrari, exiliat en terres africanes i desolat pel distanciament de la seua estimada Carmesina, el rei de Tunis li vaticina el futur ascens social i la bona fortuna:

...car yo-l veig en sobirana sperança de pujar en imperi sdevenidor, com a la sua gran indústria e alta cavalleria la fortuna li ve tan pròspera que no seria negú qui d'ell pogués traure lo cabal (Martorell, 1990, II, 719).

En efecte, les expectatives immillorables de Tirant no han decaïgut en cap moment, ni tan sols en l'hora del desterrament. Així li ho fa veure una retrobada Plaerdemavida, encoberta sota l'aparença d'una moreta molt sabuda:

... car yo veig que la fortuna te és tan pròspera que tot lo que manaràs, en lo cel y en la terra, de tot seràs obeÿt com a devot servidor de Déu e mantenidor de la sua sancta ley crestiana (Martorell, 1990, II, 732)⁶.

Els pronòstics de què és objecte Tirant no deixaran d'acomplir-se, fil per randa, en un termini molt breu. La tornada del trànsit penitencial que per a Tirant (com per a Curial) significa la seua estada a Àfrica, li arribarà plena de benaurances: aconseguirà l'alliberament definitiu de l'imperi i la victòria sobre els turcs, el matrimoni amb Carmesina i la corona imperial. Cap home de la fi del segle XV europeu no podia aspirar a un premi tan magnífic.

2.2. L'AMANT INFORTUNAT

No obstant tot això, i com dèiem al començament d'aquest apartat, Martorell contrapunteja els èxits militars del seu heroi amb una relació amorosa

⁵ Com han advertit diferents crítics, Martorell copià el parlament d'Abdal-là de l'epístola XII, 2 de les *Familiars* de Petrarca, coneguda com la *Lletra de reials costums*. Vegeu per a aquest punt en particular, Lola Badia, 1993c, 71.

⁶ Fins i tot, hom podria suposar que Plaerdemavida considera excessiva la bona sort de Tirant, ja que quan aquesta li falte el trobaran desprevingut contra l'adversitat: "Mas, per ventura, la pròspera fortuna tant de temps t'ha seguit e acompanyat! Los fats de la pròspera benaventurança, si-t lexen, per-dut est, e periràs ab innumerables treballs que-t convendrà sostenir" (Martorell, 1990, II, 734).

complicada, plena d'avanços treballosos, d'inesperats refusos, d'insinuacions, d'equívocs, de paraules, de moltíssimes paraules...⁷ Tirant no és un amant sortós, sinó "...aquell que en les armes se troba lo més ben afortunat y en amors lo més malfadat..." (Martorell, 1990, II, 547). Ell és conscient que la via del seu amor envers Carmesina està sembrada d'entrebancs: "Car no sé qual me és pus contrari: amor o fortuna", diu (Martorell, 1990, II, 632). Com fa veure Alan Yates (1980), Tirant és l'heroi ambigu: el gran capità acomplexat per la seua pusil·lanimitat sentimental; l'expert en relacions públiques que no sap com afavorir les pròpies. Tan humanament vulnerable ens el trobem en algunes situacions al llarg de la novel·la que algun crític s'ha preguntat si Tirant, en realitat és un heroi possible (Roig i Sala, 1993).

El moment en què Tirant coneix la suggerent princesa Carmesina li causa una impressió inoblidable que Martorell no s'està de reblar amb un calculat matís de transcendentalisme. La visió de la jove, la dels seus pits ("constante preocupació" de Martorell, segons opina Dámaso Alonso [1960, 210]) desencadena en Tirant els símptomes evidents de l'*aegrotatio amoris*, perfectament tipificada en els tractats de medicina medievals: mal de cap, inapetència, mutisme... "No vullau més turmentar la mia persona", li diu al seu cosí Diafebus, "que jamás sentí tan greu mal com ara sent"⁸ (Martorell, 1990, I, 229). Tot seguit després d'haver-se conegut, la parella penetra en una cambra ornamentada amb imatges dels amors entre Floris i Blanches-Flors, Tisbe i Píramus, Eneas i Dido, Tristany i Isolda, la reina Ginebra i Lancelot, és a dir, ingressen en un àmbit d'amors tràgics que preludia significativament la fi d'una relació tot just inaugurada.

Aviat descobrirà Martorell la clau interpretativa que explica la inviabilitat d'aquesta relació, ahora que carrega de significat l'ascensió immerescuda d'una altra parella d'amants no gens exemplars, cap a la fi de l'obra. Parla Tirant:

-La strema pena que la mia ànima sent és com ame e no sé si seré amat. Entre tots los altres mals que sent, aquest és lo qui més me atribula, e lo meu cor és tornat més fret que gel com sperança no tinc de aconseguir lo que desije, *per ço com fortuna tostemps és contrària als qui bé amen* (Martorell, 1990, I, 238)⁹.

⁷ Vegeu l'interessant article de Vargas Llosa (1993) "*Tirant lo Blanch: las palabras como hechos*". Carles Miralles (1980), igualment, relaciona la fascinació dels dos amants protagonistes pel ritual previ de les paraules amb les nombroses lletres de batalla que Martorell publicà en contra dels seus enemics. En el fons d'una situació i de l'altra batega el mateix gust del valencià pels formalismes com a estructures autònomes, vàlides en elles mateixes.

⁸ També Lluís Alpera ha remarcat que "...Tirant cau sistemàticament malalt cada volta que Carmesina el fa patir" (1987, 35). Patrícia Boehne (1991), per la seua part, reconeix en Tirant els mateixos símptomes de l'*amor hereos* que afligiren Guy de Warwick quan conegué Felice, filla de Rohund, el primitiu comte de Warwick. Rafael Beltran (1997), per la seua part, porta a l'extrem aquesta simptomatologia i apunta que la mort de l'heroi està directament relacionada amb l'acompliment abusiu dels seus desitjos sexuals amb Carmesina.

⁹ El subratllat és nostre. En altres moments de la novel·la aflora la mateixa tesi que Fortuna esdevé contrària a aquells que obren rectament.

Sempre Fortuna. Tirant ha estat instruït, des del mestratge de Varoic en les primeres pàgines de l'obra, per a encarnar en la seua persona els ideals de virtut cavalleresca. Ara resulta que en les agitades aigües de la tardor medieval europea els bons amadors (a l'estil i manera del mestre Ausiàs) són presa de l'infortuni: "E yo, mes malfadat que tots los altres, ame més verdaderament que tots los altres e no sé si seré amat" (Martorell, 1990, I, 380). Segons el nostre parer, hom pot llegir en aquests indicis preocupants l'anticipació de tot el projecte narratiu i ideològic martorellà. Hi tornarem més endavant quan examinem les implicacions de l'inesperat desenllaç.

Poques pàgines després que Tirant i Carmesina hagen assaborit les primícies del seu amor, en la nit de les "bodes sordes", arriba una missiva dels capitans cristians en el front dels turcs, els quals "...trameteren una letra a l'emperador suplicant-lo que-ls trametés lo lur Messies, Tirant, com ja eren tornats en les acostumades adversitats de fortuna..." (Martorell, 1990, I, 411). La situació ha empitjorat i el capità ha de partir. Tirant interpreta l'allunyament de la seua estimada com un altre revés de Fortuna: "-La enujosa fortuna ha ordenat donar sforç als turchs per apartar a mi del major bé que de present puch posseyr, ço és, la vostra vista..." (Martorell, 1990, I, 413). Aquest parell de mostres textuais ens adverteix sobre l'estreta vinculació existent entre el procés de la relació amorosa dels protagonistes i la marxa de la lluita contra els moros. Carmesina exhorta Tirant perquè concentre tots els seus esforços a guanyar honor i fama en el camp de batalla. No oblidem que Tirant és un estranger a la cort de Constantinoble i els seus amors amb Carmesina podrien ser malinterpretats pels nobles grecs.

El cor de les dones, continua Carmesina, és contradictori, mudable, tan difícil de conèixer com el rastre de la nau en la mar, el de l'ocell en l'aire o el de la serp en la roca¹⁰: "Per ço dic a vós, Tirant, que dexeu amor e conquistau honor" (Martorell, 1990, I, 416).

Veiem, doncs, que, lluny de la perfecta correspondència sentimental entre Diafebus i Stephania, els amors de Tirant i de Carmesina són molt més complicats i retòrics, ennervants, diríem.

El procés és llarg perquè Martorell l'ha enredat en l'espessa xarxa de formalismes propis de l'*amour courtois*. I enmig d'aquest diàleg, trobarem Fortuna complicada amb les queixes d'amor de Tirant:

¹⁰ L' al·lusió de Carmesina correspon a *Proverbis XXX*, 18-20:

"Tria sunt difficilia mihi,
Et quartum penitus ignoro:
Viam aquilae in caelo,
Viam colubri super petram.
Viam navis in medio mari,

Et viam viri in adolescentia" (*Biblia Sacra*, 1985, 604).

A continuació, Martorell copia la traducció dels proverbis rimats 423 i 424 de Cerverí de Girona, que accentuen la idea de la incertesa de les decisions femenines en matèria d'amors: "Quant en la roca veuràs/ lo pas de la serpent,/ de la dona sabràs/ tot son enteniment./ Hom no sab l'aucell/ volant hon se posarà,/ ni el fat del jove/ si bo o mal serà" (Martorell, 1990 I, 416). Vegeu també Martorell-Galba, 1974, 35 (vol. III). El "joch de daus" marquà, novament.

Mas la fortuna adversa me volta la roda, que en l'altaesa vostra no s'i troba fermetat neguna, car, per pròspera que sia, súbitament la veig voltar. E la dita fortuna mostra enujar-se de mi, car mostra'm bona cara e les obres són contràries, e en los mateys béns troba leys per a apartar-los de mi... E si la fortuna serà contenta de mitigar-se contra mi, que solament permeta que yo puga obtenir la part del premi últim de mon desig, yo restaria lo més gloriós cavaller que jamés en lo món naxqués (Martorell, 1990, II, 582)¹¹.

No ens enganyem, però. Bona part de les lamentacions i de les "adversitats" amoroses que fins ací hem examinat es troben impregnades d'un sentit certament tòpic, precisament per la seua vinculació amb els llocs comuns de la poesia trobadoresca. Haurem d'esperar a l'episodi de l'engany de la Viuda Reposada per a trobar en els planys de l'heroi la manifestació d'una angoixa exacerbada. Aleshores l'infortuni sentimental de Tirant adquireix unes proporcions certament planyívoles:

-O fortuna, enemiga de tots aquells qui rectament en lo món viure disegen! [...] O adversa fortuna! ¿En què t'é yo ofesa, que en les batalles me fas ésser victoriós e triümfant e en amar só lo més malfadat home que jamés naxqués? (Martorell, 1990, II, 603)¹².

De sobte, sembla que el dolor desperta Tirant del somni d'amor que l'ha via allunyat de la seua condició guerrera. El despit l'empeny a fugir cap al front de la batalla. Ara tot el parèntesi precedent de vida cortesana l'estima com un desvari inexplicable perquè, com fa saber a l'emperador per mitjà del seu emissor, el senyor d'Agramunt:

-Los casos sinistres de fortuna fan variejear la pensa humana de aquells qui s'esforcen a complir los actes virtuosos qui són conformes a llur condició (Martorell, 1990, II, 624).

Però, el viatge de Tirant es veu amenaçat pels núvols negres de la fortuna marítima, perquè les tempestes han assimilat el nom de la deessa. Tot just quan l'heroi descobreix l'engany de què ha estat objecte i abans de poder moure un dit per a reparar la seua ingratitud envers Carmesina, les "tres galeres com a

¹¹ Trobareu més al·lusions al tema de la roda de Fortuna en Martorell, 1990, I, 221 i I, 457.

¹² F. RICO (1982, 93) relaciona aquest plany de Tirant amb la lamentació del protagonista de la *Tragèdia de Caldesa* de Joan Roís de Corella quan presencia des d'una petita finestra la infidelitat de la seua estimada. Els plors de Tirant duren set pàgines, si més no... "O fortuna, com est malcontenta de mi, que en huns cassos me exalces e en altres me baxes tant!" (Martorell, 1990, II, 603). "Mas yo tinch major rahó de doldre'm, que jamés fos enamorat, car en spay de hun dia só stat en lo més alt grau en mos amors que fortuna me pogués donar e en l'altre dia só stat lo més confús e abatut enamorat de tot lo món..." (Martorell, 1990, II, 605). I encara, "-O miserable de mi! O fortuna cruel! Per què m'has fet tant de mal que m'has fet veure tanta dolor? Haguesses-me fet ans morir que fer-me veure dels meus ulls hun tant nefandíssim crim..." (Martorell, 1990, II, 610).

forçats entraren dins la gran mar ab la major fortuna del món”¹³. Tirant ha faltat al codi ètic cavalleresc per haver descurat els deures bèl·lics contrets amb l'Emperador mentre es distreia amb solaços amorosos al palau, per haver dubtat, ofés, de la fidelitat de la seua estimada i per haver-se embrutat després les mans amb la sang de l'innocent hortolà. El seu crim necessita una expurgació que el rehabiliti i, ara com en el cas de Curial, l'haurà de patir en les terres nord-africanes¹⁴.

Una vegada recorregut aquest trànsit penitencial res no impedeix Tirant obtenir el que sembla la fi pròspera dels seus desitjos: la victòria sobre els turcs, la virginitat de Carmesina, primer, les esposalles i el matrimoni amb ella, després, i la corona imperial que s'hi associava, fins i tot. No obstant això i com veurem a continuació, sempre, tots els pronòstics de felicitat per a la parella protagonista es trobaven condicionats pel consentiment de Fortuna...

2.3. LA LLIÇÓ DE FORTUNA. “E NO POGUÉ VEURE LA FI DEL QUE TANT HAVIA DESUAT E TREBALLAT” (MARTORELL, 1990, II, 891)

Estem observant fins a quin punt Fortuna es trobava pregonament vinculada al destí darrer dels protagonistes. Tant és així, que un lector atent del *Tirant lo Blanch*, cap a la seua fi, deuria sospitar de la felicitat aconseguida pel jove guerrer i per la princesa ja que al llarg de tota la novel·la, inclús des de ben aviat, ha pogut endevinar anuncis més o menys velats de la desgràcia.

Capítol LXV:

-O cavaller virtuós e en armes experimentat! Si desventura de mala sort no és contrària a la persona vostra, digne e mereixedor sou de portar corona real (Martorell, 1990, I, 98)¹⁵.

El rei d'armes de les justes a honor del matrimoni del rei d'Anglaterra, Hierusalem, és el primer a supeditar les expectatives del nostre heroi a la

¹³ Aquesta tempesta durà, com sabem després, sis dies i sis nits (vegeu Martorell, 1990, II, 779). En nombroses ocasions al llarg del *Tirant* la paraula “fortuna” s'utilitza per a designar l'estat de la mar i, particularment, com a sinònima de “tempesta”... : Martorell, 1990, I, 175; Martorell, 1990, I, 472; Spèrcius també serà víctima d'aquesta mena de fortunes: Martorell, 1990, II, 805. En altres ocasions, la “fortuna” meteorològica pot significar un oratge favorable: “corregueren fortuna vàlida tres dies e tres nits” (Martorell, 1990, I, 196). Vegeu també I, 188; II, 562 i II, 849). Carles Miralles (1993, 516), sempre atent a les evolucions de la deessa, opina que Fortuna ací, com en altres llocs de la novel·la, és coherent amb la situació interior dels personatges. Fortuna fa naufragar Tirant perquè el seu estat anímic, després de l'engany de la Viuda, també és tempestuós i s'estima més anar a la guerra que tornar al palau.

¹⁴ Heus ací, toscament sintetitzat, el contingut de l'interessant Mir 1989. Vegeu també Alemany 1997.

¹⁵ Joan M^a. PERUJO (1995a i 1995b) ha estudiat tots aquests anuncis en relació amb la tècnica de l'anticipació que Martorell usa per a cohesionar internament l'estructura del seu relat.

voluntat dels fets. Això encara dins el seu cicle iniciàtic com a deixeble de Guillem de Varoic.

Immediatament després d'haver conegut Carmesina, i acabat de nafrar pel seu amor, Tirant exclama:

- No vullau més turmentar la mia persona [...], que jamás sentí tan greu mal com lo que ara sent, que-m farà prest venir a mort miserable o a glòria reposada si fortuna no m'és contrària, car la fi de totes aquestes coses és dolor per aquella amor qui és amarga (Martorell, 1990, I, 229)¹⁶.

Una altra condicional que voreja i delimita l'amplària dels somnis de Tirant. I encara més explícitament, a propòsit de la bellesa de Carmesina, trobarem l'ombra de Fortuna que amenaça la futura dignitat de la princesa:

Bé mostrava lo seu agraciat gest, ab la bellea infinida, que era mereixedora de senyorejar del món totes les altres dames si la fortuna li hagués volgut ajudar (Martorell, 1990, I, 235).

Tirant mateix, al capdavant de tantes pàgines de batalla i en les vespres d'acomplir el premi dels seus treballs, es malfia de fortuna i dubta:

E noresmenys, fatigat de la guerra, desijava tranquil·le repòs, dubtant-se de la fortuna, que algunes vegades no permet que hom puga atènyer la fi de les coses desijades (Martorell, 1990, II, 872).

L'heroi que ha combatut els cavallers més temibles de la seua època, les tempestes, el captiveri, la maledicció, l'engany i la morisma poderosa serà vençut, paradoxalment, quan aconseguisca els honors i la felicitat pels quals havia patit tants treballs. Hom corrobora la perillositat de la fortuna pròspera, que Tirant no ignorava ja que li l'havien recordada en alguna ocasió:

Ja havem vist com altamente e gloriosa has batallat contra la fortuna adversa, e coneixem-te vençedor; [...] Tu has vençuda la adversa; guarda't ara, car la pròspera torna a encontre de guerra [...]. E no-t penses que per ço com ha mudat armes te sia benigne ne pus flach, ans te serà bé mester que t'abilles de novelles armes [...]

ara veurem com te comportaràs en la plenitud de la fortuna pròspera, car molts en tribulacions e lochs strets han resistit sens causa; e molts qui

¹⁶ En Martorell, 1990, I, 447, després de l'episodi en què Tirant abasta el sexe de la seua estimada amb una sabata, li diu que la seua cama havia tocat "... lla hon la mia amor desija atènyer felicitat complida, si en aquest món atènyer se pot. Mas yo crech que los peccats meus no-m consentiran que yo puga tanta glòria atènyer".

foren en llurs adversitats forts, foren per la fortuna pròspera enderrocats (Martorell, 1990, I, 312)¹⁷.

El consell d'Abdal-là Salomó, a més de cinc-centes pàgines de distància, adquireix tota la seua significació en els capítols finals, quan Tirant mor. Martorell responsabilitza directament Fortuna de la desaparició de l'heroi bretó i converteix la seua obra, amb una girada reinterpretativa que a alguns crítics els va semblar sobtosa, en una moralització contra els béns terrenals de Fortuna:

E fortuna no u permés que a hun cors mortal donàs tant delit e glòria en aquest món, com natura humana no fon creada per Déu per haver beatitut ni glòria en aquest món, mas per fruir la glòria de paradís (Martorell, 1990, II, 891)¹⁸.

La lliçó de fortuna continua en el principi del capítol següent. La tragèdia, tantes vegades anunciada, s'ha desfermat irremissiblement:

No consent, entre tants altres treballs, de aquest sia delliure que pugua la cansada mà retraure de pintar en blanch paper la humana desconexença de fortuna, ab tot que·l recort dels gloriosos actes de Tirant nova dolor me presenten, com premi no han pogut atènyer. Mas, perquè sia exemple manifest als esdevenidors, que no confien en la fortuna per haver grans delits e prosperitats e per aconseguir aquells perdre lo cors i l'ànima, los quals per folla e desordenada ambició caminen ab allenegats e perillosos passos, d'on se porà seguir que los vans e pomposos hòmens, qui de continu lur stimada fama molt cerquen, despendran en va lo inútil temps de lur miserable vida (Martorell, 1990, II, 892)¹⁹.

¹⁷ Ja ho havia advertit, des de bon començament el rei d'Anglaterra, que "Axí acostuma afalagar la iniqua fortuna quan del tot vol destroyr al qui enguana, que de la sua adversitat alguna part no mostra perquè aquell a qui prospera contra ell[a] no s'arme" (Martorell, 1990 I, 27). També Plaerdemavida adverteix Tirant que "No tens al món consell millor que és refrenar la fortuna pròspera, donant fi en los perills que l'om és posat, e no és poca saviesa servir e tenir manera e temprança en la favor molt gran de la fortuna placent e honrosa, car si li soltes les regnes portar-te ha a l'espenyador" (Martorell, 1990, II, 736-737). La donzella rebla la seua dissertació amb l'exemple del "gloriós capità Pompeu" i amb citacions (evidentment no contrastades) d' Isaïes, de Salomó i d'Aristòtil: Martorell, 1990, II, 736-737.

¹⁸ El personatge també és conscient que la seua mort l'ha ordenada Fortuna. En el breu comiat que adreça a Carmesina li diu "Puix la fortuna no vol ni ha permès que yo, com a indigne e no merexedor, haja pogut atènyer a vós, qui éreu lo premi de mos treballs..."; i també, "E puix ma fortuna no-m consent poder-vos parlar ni veure, que crech fóreu stada remey e stalvi a ma vida..." (Martorell, 1990, II, 895).

¹⁹ La tonalitat ombrívola d'aquestes moralines contrasta tant amb la resta de la novel·la que Lázaro Carreter dubta que procedisca de Martorell. Així, la Fortuna esdevé una altra clau justificatòria de l'acció d'una segona mà redactora: "Y, por todo, el lamento contra Fortuna, que sólo puedo evocar aquí, y que resuena en estos cientos de páginas, porque es el gran clamor del cuatrocientos, hasta el punto de que, quizá Galba asegure que escribe para dar ejemplos de cómo ella, Fortuna, abate a los poderosos, y cómo es inútil la pretensión de la fama (467). Parece que eso no coincide con el proyecto entusiasta de Martorell" (Lázaro Carreter, 1993, 425).

Mentre passejava amb el rei Scariano i amb el rei de Sicília per la vora d'un riu a les afores de la ciutat d'Andrinòpol, Tirant mor. Un mal de costat indigne s'enduu aquell cavaller de qui hom havia dit “-Si aquest cavaller mor, tota la cavalleria del món serà morta” (Martorell, 1990, II, 618).

No és difícil imaginar-ho: el plany luctuós de la princesa Carmesina, quan coneix la mort del seu estimat i ja sent veïna la pròpia, té com a objecte principal de les seues imprecacions la nostra deessa. Tots els qualificatius es queden curts per a blasmar-la:

-O fortuna monstruosa! Ab variables diverses cares, sens repòs sempre movent la tua inquieta roda, contra los miserables grechs has poderosament mostrat lo pus alt grau de la tua iniqua força. [...] O durs fets cruels e miserables!... (Martorell, 1990, II, 900).

De sobte, el *Tirant lo Blanch* esdevé una reedició tardomedieval del *vanitas vanitatum* veterotestamentari. La consideració que només la glòria celestial del “paradís” paga els esforços humans ens remet a l'àmbit del cristianisme i, en particular, a la qüestió del providencialisme, sempre estretament relacionat amb el sentit de Fortuna i que fins ara havíem silenciats per no entrebancar la definició del tema principal.

Parlar de la importància de l'element religiós en una obra del segle XV, encara dins l'esfera del món medieval, ens sembla d'una obvietat ben poc esclaridora. Ara bé, seria interessant parar l'atenció en aquells moments en què Providència i Fortuna apareixen juntes i observar quina mena de relacions estableixen entre elles.

Val a dir d'entrada que, sense ser un llibre pietós o edificant, el protagonista del *Tirant* alberga sentiments religiosos pregonos que exterioritza en diferents ocasions. Com ha apuntat Martí de Riquer (1992, 186) Tirant, a diferència d'Amadís o de Curial, o de Jehan de Saintré, és un model de cavaller cristià com prova el fet que en Àfrica esdevinga un missioner singular.

La princesa Carmesina, la formació cultural de la qual ha estat demostrada en diferents moments del relat, coneix aquesta relació tan vella gairebé com l'existència del mal i la idea d'un Déu prescient, i així li ho fa veure a son pare, l'emperador, “Car bé sap la majestat vostra que los cassos afortunats de fortuna, qui han en si linatge de tots perills, deuen ésser remesos a la divina Providència” (Martorell, 1990, I, 268).

Hi ha altres moments en què l'acció de la Providència esmena els efectes d'una malifeta de Fortuna. Per exemple, quan Tirant batalla contra els moros, la Providència decanta en el seu favor les victòries i inverteix, si cal, les disposicions de Fortuna... “Car en aquest cars Tirant poguera ésser dit rey de batalles e cavaller invencible, que axí com la pròspera fortuna havia acostumat de favorir los turchs contra los crestians, la divina Providència la havia feta voltar per augmentar la glòria de Tirant” (Martorell, 1990, I, 370).

Tot això sense fer esment de les nombrosíssimes al·lusions a la “divina Bondat” o a l’”adjutori divinal” que, entre altres coses, propicien l’abundor de les collites, la victòria en els combats, l’arribada dels viatgers, l’oratge advers o favorable, etcètera.

En el capítol CCCLXXIII, Tirant escolta el relat dels infortunis que patí Plaerdemavida, ja retrobada, després del naufragi que els llançà en terres africanes. Quan el cavaller coneix les penalitats per què va passar la seua col·laboradora es commou i prorromp en un parlament llarg, abundant en referències filosòfiques, que significativament ha estat titulat com a “Consolació” i que arreplega els punts fonamentals de la doctrina boeciana (citada, per cert, literalment) sobre el poder limitat de Fortuna i la seua subordinació a Déu. Examinada des de la perspectiva de la fi tràgica de Tirant, aquesta “consolació” adquireix un doble valor moralitzant. Bé hom podria pensar que l’heroi s’adreça el parlament a si mateix, per sobre d’uns centenars de pàgines:

Los antichs philòsofs recusaren possehir béns de fortuna, perquè lurs pensaments fossen en plena e perfeta llibertat, e digueren que incomparable vanitat era voler contendre ab fortuna de les coses que no poden ésser separades del domini de aquella [...].

Mostra la fortuna a molts la cara rient ab afalachs enganosos, preparant aguayts amagats en la tempestuosa mar de adversitats, apartada tota sperança de seguretat (Martorell, 1990, II, 759-760).

Tirant comença el tractament instaurat per Boeci en el *De consolatione* contra els malalts d’adversitat de Fortuna. Ningú no es deu clamar contra la deessa ja que el seu ofici sempre ha estat el de donar i tindre els seus béns materials. Si naixem nuus, ella comença per donar-nos robes, i la resta... Ara els béns que hom deu tresorejar són els espirituals i l’únic guardó a què hom deu aspirar és el *summum bonum* entés a la manera boeciana:

Boeci diu en lo libre que feu *De Consolació* que felicitat no podia ésser atrobada en les coses a nosaltres aparents ésser de benaventurança, com felicitat solament sia en la divinal fruició [...]. Totes les coses atorgades per fortuna són vanes com no hagen constància ne fermetat alguna, segons diu lo savi en lo libre apellat *Eclesiastés* (Martorell, 1990, II, 760).

Tirant reitera la tesi de Fortuna com a *magistra virtutis*, ja que “La tribulació de fortuna demostra la valor de l’hom e, qui no n’ha sentit, no és provat ni val res, segons diu lo savi” (Martorell, 1990, II, 761).

Com que Plaerdemavida reincideix en les seues imprecacions contra la deessa (com s’escau al rol que, en aquest punt, representa), Tirant afirma el control absolut de la Providència sobre la seua creació i, al capdavant, la bondat permanent de Fortuna: “No és, donchs, mala la operació de fortuna, puix

obra per divina disposició, encara que sia desplaent, com la divina Providència justament dispon totes les coses” (Martorell, 1990, II, 764).

Veiem, doncs, que el desenllaç inesperat del *Tirant lo Blanch*, per bé que contrasta dins la tradició del gènere en què hom podria adscriure l'obra, no resulta gens incoherent amb el marc narratiu de la novel·la en si perquè havia estat anunciat per l'autor des de gairebé les primeres pàgines i perquè concorda amb el fons doctrinal i ideològic d'alguns dels seus passatges més significatius, especialment amb aquells que al·ludien a la deessa Fortuna.

3. RECAPITULACIÓ. “TOSTEMPS LA FORTUNA ÉS FAVORABLE ALS DOLENTS E VICIOSOS” (MARTORELL, 1990, II, 676)

Resumim el que fins ací hem analitzat. La vida de Tirant presenta dues facetes diferents, caracteritzades cada una d'elles per la prosperitat (la militar i social) i per l'adversitat (la privada sentimental). Martorell responsabilitza Fortuna en diverses ocasions del desenvolupament d'ambdues. A més a més, el fet que Fortuna motive directament la mort de Tirant (si hom examina, n'és l'única causa) esclareix qualsevol dubte sobre la transcendència de la seua participació en la novel·la. Si deixem a banda les al·lusions a la Fortuna purament tòpiques (imprecacions, fórmules col·loquials o frases fetes que, naturalment, també hi són presents) ens adonarem de la seua funció principalíssima no tan sols com a agent decisiu de la trama novel·lesca sinó també com a nexa clau que relaciona tot un seguit d'anticipacions argumentals que en demostren la coherència interna.

Certament, la mort de Tirant, el millor cavaller del món, ens desconcerta, ens deixa un regust d'insatisfacció a la boca, diríem. Però, amb la mort de l'heroi no s'acaben les sorpreses. Després de morir Tirant, Carmesina i l'Emperador, assistim a l'èxit i a l'entronització d'una altra parella d'amants no gens exemplars: Hipòlit de Roca Salada, escuder del seguici de Tirant, i l'Emperadriu.

Ell és un individu arribista que abans de lamentar la mort del seu senyor calcula els guanys que en pot traure... Ella no s'ha estat d'apaivagar les seues passions premenopàusiques amb un amor adúlter (a més a més d'incestuós, en el sentit metafòric que Martorell ens presenta la relació mare-fill/amants entre ambdós).

Un i altra han estat proclamats hereus universals de Tirant i Carmesina, respectivament, i com a tals són els candidats òptims per a cenyir als seus caps les corones imperials. A diferència de la història de la parella protagonista, la relació entre Hipòlit i l'Emperadriu no s'ha dilatat en formalismes ni en compliment innecessaris.

Paradoxalment, serà una parella de tan escassa exemplaritat la que culla els fruits d'una felicitat que no pogueren tastar Tirant i Carmesina. Hipòlit i

l'Emperadriu es casen i regeixen l'imperi grec. Encara tres anys després, quan mor l'Emperadriu, Hipòlit es casarà amb la filla del rei d'Anglaterra i tindrà una vellesa grata, perquè:

La fortuna pròspera favorí tant aquest emperador Ypòlit, e fon tan virtuós cavaller, que aumentà, per sa alta cavalleria, molt l'Imperi Grech (Martorell, 1990, II, 926).

Com ha estat remarcat per diferents estudiosos del *Tirant*²⁰, el triomf darrer d'Hipòlit culmina el procés de degradació a què havien estat sotmesos els valors més purament cavallerescos encarnats a l'inici de l'obra pel pietós Guillem de Varoic. Tirant lo Blanch, el seu deixeble, n'és l'hereu privilegiat, i amb tot i això Martorell el sotmet a un procés d'humanització desmitificadora que no escatima, si cal, la situació paròdica o el ridícul²¹. Hipòlit, doncs, representa els antivalors cavallerescos, un *modus vivendi* molt més pragmàtic i utilitarista. Estem davant l'ocàs d'un sistema ètic i estètic que Martorell sentia sens dubte com a propi (bé que ho demostra la seua biografia bregosa²²). Joan Fuster (1981, 109) opina que Martorell, com Cervantes, era un desil·lusionat que presentia "una imminència vaga i amarga". Conscient del desmembrament d'aquest sistema, l'escriptor valencià opta pel distanciament irònic, l'única alternativa viable de qui perd pas a pas el seu lloc dins el món. D'acord amb Lola Badia (1993b, 138) pensem "... que la millor lliçó de Martorell és la del distanciament i de la ironia: els grans ideals, per molt que ens els estimem, portats a la pràctica, solen fracassar estrepitosament. [...] La lliçó és intel·ligent i amarga, però ningú no podrà dir que no sigui versemblant".

Si ens adonem, a més a més, la tesi de la davallada dels ideals cavallerescos en el *Tirant lo Blanch* concorda perfectament amb el sentit implícit de l'episodi en què el rei Artús (el fundador emblemàtic de la Taula Rodona) apareix tristament engabiat a la cort de Constantinoble. Parlem dels capítols CLXXX-VIII-CCII. Una nau tota endolada, sense arbre ni vela, atraca en el port de Constantinoble. En ella viatja Morgana, la germana d'Artús, acompanyada d'Honor, Castedat, Sperança i Bellea. La tercera d'aquestes "quatre dones d'inestimable bellea" explica a l'Emperador el motiu pel qual necessiten el seu auxili:

²⁰ Vegeu Badia, 1993b o Alemany, 1994. Rafael Beltrán (1993), per la seua part, veu en la conclusió de la novel·la un "retocés inconcebible" i lamentable en relació als avanços que Martorell havia aportat sobre la tradició anterior de llibres de cavalleries.

²¹ Recordem les ocasions en què Tirant es refreda, ensopega, tremola, es trenca la cama o, en l'apoteosi de l'esperpent, decora el seu elm amb una pinta de Carmesina.

²² Triem un adjectiu de Martí de Riquer per a qualificar la biografia de Martorell: "Era un home bregós, altiu i agressiu i molt pagat de la seua dignitat i de la del seu llinatge i que manifestava el seu orgull cavalleresc de manera extremada i fins i tot una mica teatral, i que no estalviava despeses tan grans com suposa un viatge a Anglaterra amb armes i seguici i una llarga estada a l'illa quan això era exigint per la seua honor" (Riquer, 1990, 84).

La transcendent celsitud de la magestat vostra, senyor emperador, venim a suplicar. Com fortuna, enemiga de tota alegria e repòs, se haja ocupades les virtuts de solícitament amar, tolent-nos lo poder de nostres desigs complir, nos ha condemnades en eternal exili... (Martorell, 1990, I, 450)²³.

Carles Miralles (1977-1978) interpreta aquest complicat episodi al·legòric en el sentit que Fortuna ha allunyat els homes d'aquestes dozelles virtuoses que ara erren condemnades a l'oblit. A continuació, Martorell oposa Fortuna (l'atzar insegur) a Natura (símbol de la fermesa de la creació). Martorell utilitza Corella (de qui ha plagiat el fragment) per a demostrar l'abandó de les virtuts de l'època cavalleresca, les encarnades per l'exiliat rei Artús, que ara se'ns presenta presoner d'un emperador ridícul i impotent, engabiat i exhibit com si fos una vulgar atracció de fira.

Lola Badia (1993a) i Albert Hauf (1990) fan notar que l'episodi està amarat del mateix sentiment pessimista que sustentava la *Faula* de Torroella i, en certa mesura, el *Libre de Fortuna e Prudència* de Bernat Metge. Les tres obres coincideixen en el sentiment enyoradís amb què es recorda el passat i en la denúncia dels models que el substituïren per un món "descominal" on són més prosperats en Fortuna aquells que obren (com Hipòlit) contra l'honor de cavalleria²⁴.

Albert Hauf (1990, 24) es pregunta si aquest episodi no amaga una mena de premonició de la fi tràgica de Tirant, deixeble d'Artur, i una crítica de la inoperància de l'Emperador:

Un es demana si aquesta lliçó d'Artur és un discurs més, desconectat del context global de l'obra, o si té, potser, importància a l'hora d'interpretar des d'una òptica moralitzant i exemplar l'inesperat desenllaç de la història del cavaller Tirant, mort quan tot feia suposar que havia arribat al punt culminant "del vogí de la roda". Sembla prou digne de remarcar la incidència, ja insinuada més amunt, en el paper determinant de la Fortuna, ben mirat una de les protagonistes constants de la novel·la i potser l'única explicació convincent del seu desenllaç (Hauf, 1990, 29).

El desenllaç del llibre, aparentment contradictori, adquireix un nou sentit si s'examina en relació amb el concepte providencialista de la Fortuna que Boeci consolidà i difongué amb el seu *De consolazione* i que Martorell pogué

²³ En aquest paràgraf com en altres passatges, Martorell plagia Corella. Vegeu MIRALLES, 1977-1978, 143.

²⁴ En tot aquest episodi, igualment com en les implicacions ideològiques que es deriven del desenllaç de l'obra, "[...] late una conciencia de fin de fiesta y un paradójico goce sensual, que combinado con una idealización no exenta de burla hacia los tiempos antiguos, cuando bien se solía amar, y virtud y lealtad no estaban caídas, crean precisamente el tono de Martorell" (SALES I NOYES, 1992, 820-821).

pouar d'alguns textos del *Dotzè* d'Eiximenis²⁵, si no directament de la versió catalana del llatí feta per Antoni de Ginebreda.

Una altra vegada, tal com fem a propòsit del *Curial e Güelfa* hem de constatar l'hibridisme característic de les grans obres catalanes de la segona meitat del segle XV. Tal com la defineix Giuseppe E. Sansone (1983, 34), "...la novel·la de Martorell es troba en una cruïlla".

El *Tirant lo Blanch* és una novel·la efectivament "moderna" (com digué Dámaso Alonso [1960]) quant als seus procediments narratius, aleshores inèdits en la literatura catalana medieval (com ara el pluriperspectivisme, o l'aprofundiment psicològic en la descripció dels personatges). Però el *Tirant* també depèn de la tradició ètica i estètica de la literatura artúrica i s'hi vincula, d'una manera o d'una altra, encara que siga per a estrafer-la. E. Sales (1991), per exemple, insisteix en la pertinença del *Tirant* al cicle històric de la mítica cavalleria bretona. No podem descontextualitzar aquesta "modernitat" dels àmbits ideològics i conceptuals en què s'enquadra. El *Tirant* també és una vasta enciclopèdia d'usos i costums estrictament medievals.

Al capdavall, el sentit moralitzador de la fi de l'obra i la condemna dels béns de Fortuna (per fútils) tenen una ascendència inequívocament escolàstica, per bé que Martorell els haja supeditat a la seua pròpia visió desencisada i, val a dir, irònica del món.

D'altra banda, hom diria que Martorell necessità patir totes les vicissituds de la seua existència per a poder redactar el seu *Tirant*. En l'ascens social primer i en el declivi fulgurant després de la família Martorell s'exemplifica netament l'alternança temible de Fortuna. Joanot s'hagué d'enfrontar com a representant legal de la seua família a aquest epíleg trist. Després d'haver naufragat en la tempesta de processos judicials que ell mateix havia suscitat, Joanot Martorell assajava l'assalt final al seu propi destí, aquesta vegada per les dreces de la fabulació literària.

Martorell refugià en la seua novel·la el cavaller que, lluny del seu àmbit figurat, ja no tenia raó d'ésser. Hom diria que el valencià sublimà la seua situació personal apocalíptica fins al punt de donar a llum una criatura, flor de la cavalleria perduda, que aconseguiria per ella mateixa el que ni tan sols els reis més poderosos de l'època s'atrevien a somniar. Malgrat això, el fat de Tirant, com el del seu creador estava entelat per la fatalitat. Després de vèncer els combats més arduos i d'aconseguir, gràcies a la seua virtut, les dignitats més excelses, Tirant mor afligit d'un indigne mal de costat. Per què Martorell recorre a aquesta conclusió no per molt anunciada menys frustrant? Per què no li va atorgar al seu personatge la felicitat que ell mateix no tenia? La novel·la addueix l'argument adoctrinador i moralitzant. Però, potser, Joanot recorria així a l'últim recurs que li restava contra la Fortuna que l'havia desposseït de tot: la de la rialla irònica d'ell mateix.

²⁵ És l'opinió d'A. Hauf (1990, 28-29). El discurs d'Artús es troba molt imbuït de la doctrina escolàstica eiximeniana (Hauf hi localitza, fins i tot, indicis plagiaris).

Som de l'opinió que Fortuna no tingué l'última paraula sobre Joanot Martorell ni sobre el món fictici que ell havia creat. Així ho demostra el fet que, a més de cinc-cents anys de distància, el *Tirant* encara siga una obra plena d'encís. Potser amb el *Tirant lo Blanch* Martorell guanyava l'única "batalla a tota ultrança" que havia lliurat en el curs de la seua existència: la que l'enfrontà, una i altra vegada, contra la Veleïtosa Dama.

BIBLIOGRAFIA CITADA

- ALEMANY, Rafael (1994), "La mort de Tirant i el triomf d'Hipòlit o la crisi del món cavalleresc vista per un cavaller en crisi", dins *La cultura catalana tra l'Umanesimo e il Barocco. Atti del V Convegno dell'Associazione Italiana di Studi Catalani* (Venezia, 24-27 març 1992), ed. de C. Romero i R. Arqués, Padova, Editoriale Programma ("Atti", 3), págs. 13-26.
- ALEMANY, Rafael (1997), "Al voltant dels episodis africans del *Tirant lo Blanch* i del *Curial e Güelfa*", dins *Actes del Col·loqui Internacional Tirant lo Blanch*, a cura de Jean Marie Barberà, Centre Aixois de Recherches Hispaniques, Institut Interuniversitari de Filologia Valenciana, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, págs. 219-229.
- ALONSO, Dámaso (1960), "*Tirant lo Blanch*, novela moderna", dins D. Alonso, *Primavera temprana de la literatura europea*, Madrid, Guadarrama, págs. 201-253.
- ALPERA, Lluís (1987), "La concepció de l'amor al *Tirant lo Blanch*", dins *Estudis de literatura al País Valencià*, ed. de Rafael Alemany, Alacant, Ajuntament de Benidorm-Universitat d'Alacant, págs. 25-36.
- BADIA, Lola (1993a), "De la *Faula* al *Tirant lo Blanch*, passant, sobretot, pel *Llibre de Fortuna e Prudència*", dins Lola Badia, *Tradicció i modernitat als segles XIV i XV. Estudis de cultura literària i lectures d'Ausiàs March*, València-Barcelona, Institut de Filologia Valenciana-Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1993, págs. 93-128.
- BADIA, Lola (1993b), "El *Tirant*, la tradició i la moral", dins Lola Badia, *Tradicció i modernitat als segles XIV i XV. Estudis de cultura literària i lectures d'Ausiàs March*, València-Barcelona, Institut de Filologia Valenciana-Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1993, págs. 129-138.
- BADIA, Lola (1993c), "El *Tirant* en la tardor medieval catalana", dins *Actes del Simposi Tirant lo Blanch*, Barcelona, Edicions dels Quaderns Crema, págs. 35-99.
- BELTRÁN, Rafael (1993), "*Tirant lo Blanch* i la biografia cavalleresca", dins *Actes del Simposi Tirant lo Blanch*, Barcelona, Edicions dels Quaderns Crema, págs. 101-132.
- BELTRÁN, Rafael (1997), "La muerte de Tirant: elementos para una autopsia", dins *Actes del Col·loqui Internacional Tirant lo Blanch*, a cura de Jean Marie Barberà, Centre Aixois de Recherches Hispaniques, Institut Interuniversitari de Filologia Valenciana, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, págs. 75-93.

- Biblia Sacra iuxta Vulgatam Clementinam* (1985), edició a cura d'A. Colunga i de L. Turrado, Madrid, Biblioteca de Autores Cristianos [1ª ed. 1946].
- BOEHNE, Patrícia J. (1991), "Guy i Tirant: contagiositat de la malaltia d'amor", dins *Homenatge a Josep Roca-Pons. Estudis de llengua i literatura*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat-Universitat d'Indiana, págs. 111-126.
- CHINER, Jaume (1993), *El viure novel·lesc. Biografia de Joanot Martorell*, Alcoi, Marfil.
- FUSTER, Joan (1981), "Reflexions sobre el *Tirant*", dins Joan Fuster, *Indagacions i propostes*, Barcelona, Edicions 62- "La Caixa", págs. 104-111.
- HAUF, Albert G. (1990), "Artur a Constantinoble. Entorn a un curiós episodi del *Tirant lo Blanch*", *L'Aiguadolç. Revista de Literatura*, núms. 12-13, págs. 13-31.
- HAUF, Albert G. (1993), "Tres cartes d'amor. Contribució a l'estudi del gènere epistolar en el *Tirant lo Blanch*", dins *Actes del Symposium Tirant lo Blanch*, Barcelona, Edicions dels Quaderns Crema, págs. 379-409.
- LÁZARO, Fernando (1993), "Atardecer medieval en *Tirant lo Blanch*", dins *Actes del Symposium Tirant lo Blanch*, Barcelona, Edicions dels Quaderns Crema, págs. 411-440.
- MARTORELL, Joanot; GALBA, Martí Joan (1974), *Tirante el Blanco*, 5 vols., edició a cura de Martí de Riquer, Madrid, Espasa-Calpe.
- MARTORELL, Joanot; GALBA, Martí Joan (1990), *Tirant lo Blanch*, 2 vols., edició a cura d'A. G. Hauf i J. V. Escartí, València, Conselleria de Cultura, Educació i Ciència de la Generalitat Valenciana, "Clàssics Valencians", 7-8 [2ª ed. corregida 1993].
- MIR, J. M. (1989), "La marrada africana de Tirant", dins *Miscel·lània Joan Fuster. Estudis de llengua i literatura*, I, ed. d'Antoni Ferrando i d'Albert G. Hauf, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, págs. 85-94.
- MIRALLES, Carles (1977-78), "Raons de Mirra en boca de Esperança (Sobre un altre plagi de Roís de Corella en el *Tirant lo Blanch*)", *Boletín de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona*, XXXVII, págs. 141-147 (reed. dins Carles Miralles, *Eulàlia, estudis i notes de literatura catalana*, Barcelona, 1986, págs. 21-60).
- MIRALLES, Carles (1980), "<<... Mas no les obres>>. Remarques sobre la narració i la concepció de l'amor en el *Tirant lo Blanch*", *Estudis Universitaris Catalans*, XIV (=Estudis oferts a R. Aramon i Serra, II), Barcelona, Curial, págs. 395-413.
- MIRALLES, Carles (1993), "La dona és el món", dins *Actes del Symposium Tirant lo Blanch*, Barcelona, Edicions dels Quaderns Crema, págs. 485-540.
- PERUJO, Joan Mª. (1995a), "La tècnica de l'anticipació en el *Tirant lo Blanch*", dins *Medioevo y Literatura. Actas del V Congreso de la Asociación Hispánica de Literatura Medieval (Granada, 1993)*, IV, Granada, Universidad de Granada.
- PERUJO, Joan Mª. (1995b), *La coherència estructural del Tirant lo Blanch*, Alacant, Institut de Cultura Juan Gil- Albert.
- RICO, Francisco (1982), "Caldesa, Carmesina y otras perversas", dins Francisco Rico, *Primera cuarentena y tratado general de literatura*, Barcelona, El Festín de Esopo, págs. 91-93.

- DE RIQUER, Martí (1990), *Aproximació al Tirant lo Blanch*, Barcelona, Edicions dels Quaderns Crema, ("Assaig", 8).
- DE RIQUER, Martí (1992), *Tirant lo Blanch, novela de historia y de ficción*, Barcelona, Sirmio.
- ROIG I SALA, V. (1993), "Tirant lo Blanch, un heroi possible?", dins *Actes del Nové Col·loqui Internacional de Llengua i Literatura catalanes (Alacant-Elx, 9-14 de setembre de 1991)*, ed. de Rafael Alemany, Antoni Ferrando i Lluís Meseguer, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, págs. 117-129.
- SALES DASÍ, E. J. (1991), "Tirant lo Blanch i la mítica cavalleria medieval", dins *Miscel·lània Joan Fuster. Estudis de Llengua i Literatura*, IV, ed. d'Antoni Ferrando i d'Albert G. Hauf, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, págs. 97-118.
- SALES DASÍ, E., i NOYES, J. (1992), "Morgana i Artús en Constantinopla (un episodio del Tirant lo Blanch)", dins *Actas del II Congreso Internacional de la Asociación Hispánica de Literatura Medieval*, II, Alcalá de Henares, Universidad de Alcalá de Henares, págs. 815-862.
- SANSONE, Guiseppe E. (1983), "Tirant en la cruïlla", *L'Ullal*, 4, La Safor, tardor, págs. 29-34.
- VARGAS LOSSA, Mario (1993), "Tirant lo Blanch: las palabras como hechos", dins *Actes del Symposium Tirant lo Blanch*, Barcelona Edicions dels Quaderns Crema, págs. 587-603.
- YATES, Alan (1980), "Tirant lo Blanch: l'heroi ambigu", *L'Espill*, núms. 6-7, págs. 23-39.